

॥ कवित्व आणि कवी ॥

समर्थ रामदास स्वामींचे कवी आणि कवित्व यांवर
अविस्मरणीय व चिंतनीय विचार:

कवित्वशब्दसुमनमाळा । अर्थपरिमळ आगळा ।
तेणें संतषट्पदकुळा । आनंद होय ॥ १ ॥
ऐशी माळा अंतःकरणीं । गुंफून पूजा रामचरणीं ।
ॐकार तंतु अखण्डपणीं । खण्डोंचि नये ॥ २ ॥
परोपकाराकारणें । कवित्व अवश्य करणें ।
तया कवित्वाचीं लक्षणें । बोलिजेति ॥ ३ ॥
जेणें घडे भगवद्भक्ति । जेणें घडे विरक्ति ।
ऐशिया कवित्वाची युक्ति । आधीं वाढवावी ॥ ४ ॥
क्रियेवीण शब्दज्ञान । तया न मानिती सज्जन ।
म्हणोन देव प्रसन्न । अनुतापें करावा ॥ ५ ॥
देवाचेनि प्रसन्नपणें । जें जें घडे बोलणें ।
तें अत्यंत श्लाघ्यवाणें । या नांव प्रासादिक ॥ ६ ॥
धीट पाठ प्रासादिक । ऐसें बोलती अनेक ।
तरी हा त्रिविध विवेक । बोलिजेल ॥ ७ ॥
धीट म्हणिजे धीटपणें बोले । जें जें आपुल्या मनास आलें ।
बळेंचि कवित्व रचिलें । त्या नांव धीट बोलिजे ॥ ८ ॥
पाठ म्हणिजे पाठांतर । बहु पाहिलें ग्रंथांतर ।
तयासारखें उत्तर । आपणही केलें ॥ ९ ॥
शीघ्रचि कवित्व केलें । दृष्टी पडिलें तें वर्णिलें ।
भक्तीवांचून जें केलें । त्या नांव धीटपाठ ॥ १० ॥
कामिक रसिक शृङ्गारिक । वीर हास्य प्रस्ताविक ।
कौतुक विनोद अनेक । या नांव धीटपाठ ॥ ११ ॥
मन झालें कामाकार । तैसेच निघती उद्गार ।
धीटपाठें परस्पर । पाविजेत नाहीं ॥ १२ ॥
व्हावया उदरशांति । करणें लागे नरस्तुति ।
तेथें केली जे व्युत्पत्ति । या नांव धीटपाठ ॥ १३ ॥
कवित्व नसावें धीटपाठ । कवित्व नसावें खटपट ।
कवित्व नसावें उद्धट । पाषाण्डमते ॥ १४ ॥
कवित्व नसावें वादांग । कवित्व नसावें रसभंग ।

कवित्व नसावें रंगभंग । दृष्टांतहीन ॥ १५ ॥
 कवित्व नसावें पाल्हाळ । कवित्व नसावें बाष्कळ ।
 कवित्व नसावें कुटिल । लक्षूनियां ॥ १६ ॥
 हीन कवित्व नसावें । बोलिलेंचि न बोलावें ।
 छंदभंग न करावें । मुद्राहीन ॥ १७ ॥
 व्युत्पत्तिहीन तर्कहीन । कळाहीन शब्दहीन ।
 भक्तिज्ञानवैराग्यहीन । कवित्व नसावें ॥ १८ ॥
 भक्तिहीन जें कवित्व । तेंचि जाणावें ठोंबें मत ।
 आवडीविण वक्तृत्व । कंटाळवाणें ॥ १९ ॥
 भक्तिवीण जो अनुवाद । तोचि जाणावा विनोद ।
 प्रीतीविण संवाद । घडे केवीं ॥ २० ॥
 असो धीटपाठ तें ऐसें । नाथिलें अहंतेचें पिसें ।
 आतां प्रासादिक तें कैसें । सांगिजेल ॥ २१ ॥
 वैभव कांता कांचन । ज्यासी वाटे हें वमन ।
 अंतरीं लागलें ध्यान । सर्वोत्तमाचें ॥ २२ ॥
 जयास घडीनें घडी । लागे भगवंतीं आवडी ।
 चढती वाढती गोडी । भगवद्भजनाची ॥ २३ ॥
 जो भगवद्भजनेंविण । जाऊं नेदी एक क्षण ।
 सर्वकाळ अंतःकरण । भक्तिरंगें रंगलें ॥ २४ ॥
 जया अंतरीं भगवंत । अचल राहिला निवांत ।
 तो स्वभावे जें बोलत । तें ब्रह्मनिरूपण ॥ २५ ॥
 अंतरीं बैसला गोविंद । तेणें लागला भक्तिछंद ।
 भक्तीविण अनुवाद । आणीक नाहीं ॥ २६ ॥
 आवडी लागली अंतरीं । तैशीच वदे वैखरी ।
 भावें करुणा कीर्तन करी । प्रेमभरें नाचत ॥ २७ ॥
 भगवंतीं लागलें मन । तेणें नाठवे देहाभिमान ।
 शंका लज्जा ते पळून । दूरी ठेली ॥ २८ ॥
 तो प्रेमरंगें रंगला । तो भक्तिमदें मातला ।
 तेणें अहंभाव घातला । पायांतळीं ॥ २९ ॥
 गात नाचत निःशंक । तयास कैचे दिसती लोक ।
 दृष्टीं त्रैलोक्यनायक । वसोनि ठेला ॥ ३० ॥
 ऐसा भगवंतीं रंगेला । आणीक कांहीं नलगे त्याला ।
 स्वइच्छा वर्णू लागला । ध्यान कीर्ति प्रताप ॥ ३१ ॥
 नाना ध्यानं नाना मूर्तीं । नाना प्रताप नाना कीर्ती ।
 तयापुढें नरस्तुती । तृणतुल्य वाटे ॥ ३२ ॥
 असो ऐसा भगवद्भक्त । जो ये संसारीं विरक्त ।

तयास मानिती मुक्त । साधुजन ॥ ३३ ॥
 त्याचे भक्तीचें कौतुक । त्या नांव प्रासादिक ।
 सहज बोलतां विवेक । प्रगट होय ॥ ३४ ॥
 ऐका कवित्वलक्षण । केलें केलें निरूपण ।
 जेणें निवे अंतःकरण । श्रोतयांचें ॥ ३५ ॥
 कवित्व असावें निर्मळ । कवित्व असावें रसाळ ।
 कवित्व असावें प्रांजळ । अन्वयाचें ॥ ३६ ॥
 कवित्व असावें भक्तिबळें । कवित्व असावें अर्थागळें ।
 कवित्व असावें वेगळें । अहंतेसी ॥ ३७ ॥
 कवित्व असावें कीर्तीवाड । कवित्व असावें रम्य गोड ।
 कवित्व असावें जाड । प्रतापाविषयीं ॥ ३८ ॥
 कवित्व असावें सोपें । कवित्व असावें अल्परूपें ।
 कवित्व असावें सुरूपें । चरणबद्ध ॥ ३९ ॥
 मृदु मंजुळ कोमळ । भव्य अद्भुत विशाळ ।
 गौल्य माधुर्य रसाळ । भक्तिरसें ॥ ४० ॥
 अक्षरबंध पदबंध । नाना चातुर्यप्रबंध ।
 नाना कौशल्यता छंदबंध । धाटी मुद्रा अनेक ॥ ४१ ॥
 नाना युक्ति नाना बुद्धि । नाना कळा नाना सिद्धि ।
 नाना अर्थान्वय साधी । या नांव कवित्व ॥ ४२ ॥
 नाना साहित्य नाना दृष्टांत । नाना तर्क धातु मत ।
 नाना संमति सिद्धांत । पूर्वपक्षेसी ॥ ४३ ॥
 नाना गति नाना व्युत्पत्ती । नाना मति नाना स्फूर्ति ।
 नाना धारणा नाना धृती । या नांव कवित्व ॥ ४४ ॥
 शंका आशंका प्रत्यंतरे । नाना वाक्ये शास्त्राधारे ।
 तुटे संशयो निर्धारें । निर्धारितां ॥ ४५ ॥
 नाना प्रसंग नाना विचार । नाना योग नाना विवर ।
 नाना तत्त्वचर्चासार । या नांव कवित्व ॥ ४६ ॥
 नाना साधनें पुरश्चरणें । नाना तपें तीर्थाटनें ।
 नाना संदेह फेडणें । या नांव कवित्व ॥ ४७ ॥
 जेणें अनुताप उपजे । जेणें लौकिक लाजे ।
 जेणें ज्ञान उमजे । या नांव कवित्व ॥ ४८ ॥
 जेणें ज्ञान हें प्रबळे ॥ जेणें वृत्ति हे मावळे ।
 जेणें भक्तिमार्ग कळे । या नांव कवित्व ॥ ४९ ॥
 जेणें देहबुद्धि तुटे । जेणें भवसिंधु आटे ।
 जेणें भगवंत प्रगटे । या नांव कवित्व ॥ ५० ॥
 जेणें सद्वस्तु भासे । जेणें भास हा निरसे ।

जेणें भिन्नत्व नासे । या नांव कवित्व ॥ ५१ ॥
जेणें घडे समाधान । जेणें तुटे संसारबंधन ।
जयास मानिती सज्जन । या नांव कवित्व ॥ ५३ ॥
ऐसें कवित्वलक्षण । सांगतां तें असाधारण ।
परंतु कांहीं निरूपण । बुझावया केलें ॥ ५४ ॥

दासबोध दशक १४ समास ३

आतां वंदूं कवीश्वर । जे शब्दसृष्टीचे ईश्वर ।
नातरी हे परमेश्वर । वेदावतारी ॥ १ ॥
कीं हे सरस्वतीचें निजस्थान । कीं हे नाना कळांचें जीवन ।
नाना सद्विद्यांचें भुवन । यथार्थ होय ॥ २ ॥
कीं हें पुरुषार्थाचें वैभव । कीं हे जगदीश्वराचें महत्व ।
नाना लाघवें सत्कीर्तीस्तव । निर्माण कवी ॥ ३ ॥
कीं हे शब्दरत्नांचे सागर । कीं हे मुक्तांचे मुक्तसरोवर ।
नाना बुद्धीचे वैरागर । निर्माण जाहले ॥ ४ ॥
कीं हे अध्यात्म रत्नांची खाणी । कीं हे बोलके चिंतामणी ।
नाना कामधेनूंची दुभणी । वोळली श्रोतयांवरी ॥ ५ ॥
कीं हे कल्पनेचे कल्पतरु । कीं हे मोक्षाचे मुख्य पडिभरू ।
नाना सायुज्यतेचे विस्तारू । विस्तारले ॥ ६ ॥
कीं हा परलोकींचा निजस्वार्थु । कीं हा योगियांचा गुप्त पंधु ।
नाना ज्ञानियांचा परमार्थु । स्वरूपासि आला ॥ ७ ॥
कीं हे निरंजनाची खूण । कीं हे निर्गुणाची वोळखण ।
मायाविलक्षणाचें लक्षण । ते हे कवी ॥ ८ ॥
कीं हा श्रुतीचा भावगर्भ । कीं हा परमेश्वराचा अलभ्य लाभ ।
नातरी होय सुलभ । निजबोध कविरूपें ॥ ९ ॥
कवि मुमुक्षूंचें अंजन । कवि साधकांचें साधन ।
कवि सिद्धांचें समाधान । निश्चयात्मक ॥ १० ॥
कवि स्वधर्माचा आश्रय । कवि मनाचा मनोविजय ।
कवि धार्मिकांचा विनय । विनयकर्ते ॥ ११ ॥
कवि वैराग्याचें लक्षण । कवि भक्तांचें भूषण ।
नाना स्वधर्मांचें रक्षण । ते हे कवी ॥ १२ ॥
कवि प्रेमळांची प्रेमळ स्थिति । कवि ध्यानस्थांची ध्यानमूर्ती ।
कवि उपासकांची वाड कीर्ती । विस्तारली ॥ १३ ॥
कवि नाना साधनांचें मूळ । कवि नाना प्रयत्नांचें फळ ।

नाना कार्यसिद्धि सकळ । कवींचेनि प्रसादे ॥ १४ ॥
 आधीं कवींचा वाग्विलास । तरी मग श्रवणीं तुंबळे रस ।
 कवींचेनि मतिप्रकाश । कवित्वास होय ॥ १५ ॥
 कवि व्युत्पन्नांची योग्यता । कवि सामर्थ्यवंतांची सत्ता ।
 कवि विचक्षणांची कुशलता । नानाप्रकारें ॥ १६ ॥
 कवि कवित्वाचा प्रबंध । कवि नाना धाटी मुद्रा छंद ।
 कवि गद्यपद्यभेदाभेद । पदप्रासकर्ते ॥ १७ ॥
 कवि सृष्टीचा अलंकार । कवि लक्ष्मीचा शृंगार ।
 सकळ सिद्धिंचा निर्धार । ते हे कवी ॥ १८ ॥
 कवि सभेचे मंडण । कवि भाग्याचें भूषण ।
 नाना सुखांचें संरक्षण । ते हे कवी ॥ १९ ॥
 कवि देवांचे रूपकर्ते । कवि ऋषींचें महत्व वर्णिते ।
 नाना शास्त्रांचे सामर्थ्यातें । कवि वाखाणिती ॥ २० ॥
 नसता कवीचा व्यापार । तरी कैचा असता जगदुद्धार ।
 म्हणोनि कवि हे आधार । सकळ सृष्टीसी ॥ २१ ॥
 नाना विद्या ज्ञातृत्व कांहीं । कवीश्वरेंवीण तें नाहीं ।
 कवीपासून सर्वही । सर्वज्ञता ॥ २२ ॥
 मागां वाल्मीक व्यासादिक । जाले कवीश्वर अनेक ।
 तयांपासून विवेक । सकळ जनांसी ॥ २३ ॥
 पूर्वीं काव्यें होती केलीं । तरीच व्युत्पत्ति प्राप्त झाली ।
 तेणें पंडितां आंगीं बाणली । परम योग्यता ॥ २४ ॥
 ऐसे पूर्वीं थोर थोर । जाले कवीश्वर अपार ।
 आतां आहेत पुढें होणार । नमन त्यान सी ॥ २५ ॥
 नाना चातुर्यांच्या मूर्ती । कीं हे साक्षात् बृहस्पति ।
 वेद श्रुति बोलों म्हणती । ज्यांच्या मुखें ॥ २६ ॥
 परोपकाराकारणें । नाना निश्चय अनुवादणें ।
 शेखीं बोलिले पूर्णपणें । संशयातीत ॥ २७ ॥
 कीं हे अमृताचे मेघ वोळले । कीं हे नवरसांचे बोध लोटले ।
 नाना सुखांचें उचंबळलें । सरोवर हें ॥ २८ ॥
 कीं हे विवेकनिधीचीं भांडारें । प्रगट जाहलीं मनुष्याकारें ।
 नाना वस्तूंचेनि विचारें । कोंदाटले हे ॥ २९ ॥
 कीं हे आदिशक्तीचें ठेवणें । नानापदार्थांसी आणी उणें ।
 लाधलें पूर्वसंचिताच्या गुणें । विश्वजनांसी ॥ ३० ॥
 कीं हे सुखाचीं तारवें लोटली । अक्षय आनंदें उतटलीं ।
 विश्वजनांसी उपयोगा आलीं । नाना प्रयोगांकारणें ॥ ३१ ॥
 कीं हे निरंजनाची संपत्ती । कीं हे विराटाची योगस्थिति ।

कीं हे भक्तीची फलश्रुती । फळासि आली ॥ ३२ ॥
कीं हा ईश्वराचा पवाड । पाहतां गगनाहून वाड ।
ब्रह्मांडरचनेहून जाड । कविप्रबंधरचना ॥ ३३ ॥
आतां असो हा विस्तार । जगासी आधार कवीश्वर ।
तयांसी माझा नमस्कार । साष्टांगभावे ॥ ३४ ॥

दासबोध दशक १ समास ७

प्रेषक: सुंदर हट्टंगडी(gourish@internet1.net)

वाक्सुधा